

kuhtuma ja kuihtuma

LEMBIT VABA

„Eesti keele seletav sõnaraamat” (EKSS) kirjeldab tegusõna *kuhtuma* : *kuhtuda* tähendusvälja nii: ’jõuetuks või viletsaks muutuma, väsima; raugema, vaibuma; kustuma; närbuma, närtsima; pleekima, luituma, kahvatuks muutuma’.

kuhtuma ei kuulu eesti kümne tuhande sagedama sõna hulka (Kaalep, Muischnek 2002: 47), kuid „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” (EKMS 2: 1186 sub *nõrkema*) ja EKSS-i ekstsriptid ning Google’i otsingutulemused osutavad, et tegemist pole enam haruldusega, nagu XX sajandi alguskümnendeil, kui Johannes Aavik (1921: 47) tutvustas „Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastikus” murdesõna *kuhtuma* ’jõuetumaks saama, raugema, nõrkema, minestama’. 1925. aastal ilmus „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” 2. trükk, kuhu on kaasatud *kuhtuma* ’jõuetuks muutuma, raugema, nõrkema’ (EÕS I: 284). Selline on lühidalt *kuhtuma* introduktioon eesti kirjakeelde.

Aavik on sõna leidnud ja üles noppinud Wiedemanni (1973 [1893]) sõnaraamatust: *kuhtuma* : *kuhtuda* ’jõuetuks jääma / kraftlos werden’, kus selle levilaks on märgitud S, s.o Mulgi murre. Hilisema murdekogumise käigus on see registreeritud üksnes Nõost Tartu murde alalt: *kuhtuma* ’nõrgaks jääma’: *inime jääb vanas ja kuh-tup; ei ole enämb jõudu kui nakab kuhtuma* (EMS).

Verbil *kuhtuma* ei ole seni esitatud rahuldavat etümoloogiat. Julius Mägiste on väga ettevaatlikult avaldanud arvamust, et eesti *kuhtuma* vaste on võib-olla sm *kuihtua* ’närbuda, kuivetuda; kurtuda, kõhetuda’, kuid seda, kas kõne all on ebareeglipärane tuletis (Mägiste: „eine hypochoristische Abl[eitung]”) sõnast *kuiv*, pole võimalik kindlalt väita (EEW 4: 1019 sub *kuhtuma*). Alo Raun (1982: 54) on ootuspäraselt pidanud *kuhtuma* päritolu ebaselgeks. „Eesti etümoloogiasõnaraamat” (ETY) ja Sõnaveeb esitavad Mägiste etümoloogilise tõlgenduse, heites sealjuures kõrvale tema esile toodud küsimärgilised seigad. ETY järgi on keeleuunduse ajal kirjakeeles kasutusele võetud *kuhtuma* läänemeresoomse tüvi ja selle vaste sm *kuihtua*. Sõnaveebis aga öeldakse, et Tartu murdest kirjakeelde toodud *kuhtuma* on reeglipäratult lühenenud tuletis sõnast *kuiv*. See on tüüpiline *ad hoc* seletus ja tõukab edasistele etümoloogilistele otsingutele.

Verb *kuihtua* on tuntud kogu soome keelealal (vt SMS). Verb on omane ka karjala keeltele: krjA *kuihtuo* ’otsa jääda, närtsida’ (Makarov 1990: 161), krjT *kuihtuo* ’kõhnaks jääda, jõuetuks jääda, end ära kurnata; väljakurnatud olla’ (Punžina 1994: 119). Soome uurijad ei ole etümoloogilistes käsitlustes puudutanud sm *kuihtua* ja

ee *kuhtuma* võimalikku etümoloogilist seost. Lauri Hakulineni (1968: 226) arvates on *kuihtua* *htu*-liiteline tuletis soome murdeverbist *kujua* 'põdeda, haige olla, valu kannatada, kiduda, närbuda, närtsida'. Soome keele etümoloogiline sõnaraamat (SKES) *kuihtua*-verbi ei käsitle. Uemas soome etümoloogiasõnaraamatus on *kuihtua* ja sm *kujua*, krj *kujuo* seos küsimärgistatud, Mägiste seisukohta ega eesti esinemust ei nimetata aga üldse (SSA 1: 427 sub *kujua*). Kaisa Häkkinen (2004: 496 sub *kuihtua*) refereerib oma etümoloogiasõnaraamatus Hakulineni seisukohta.

Oletan, et eesti verbil on nii häälikuliselt kui ka semantiliselt sobilik etümoloogiline vaste mordva sõnatüvi **koštV-*, millega on seotud nt er *koštams* ~ *kovštams*, mo *kožftams* '(veidi, mõnda aega) kuivatama, tahendama; (veidi, kohati) kuivemaks tõmbuma, tahe-nema' (MW 2: 890–891), er *koumтамс* '(veidi, kohati) kuivemaks tõmbuma, tahe-nema; (ära) kuivama, kokku kuivama, kuivetuma, kärbuma', *кожодомс* '(ära) kuivatama, kuivaks tegema; kuivetuks, kõhnaks tegema': *кожодомс суро* 'teravilja kuivatama', *кожодовтозь* 'tuule käes kuivanud' (ERV 1993: 275, 300), mo *кожфтамс* 'tuulutama, õhutama; (pisut, kergelt) kuivatama, tahendama (tuule käes)', *кожвадамс* 'tuulutama; tuulduma' (MRS 1949: 117), vrd er *košt*, *kovšt* jt, mo *kožf* 'õhk, tuule-, hingetõmbus' (MW 2: 890–891). Sellise häälikulise vastavuse võimalikkust läänemeresoome-volga ühissõnavaras esindavad nt ee *aher* : *ahtra*, sm *ahtera* 'sigimatu, viljatu, aher' ~ er *ekšter*, *jakšter*, mo *äštär*, *jäštär* id. < lms-vlg **akčerz*; ee mrd *mahtma* : *mahta* 'mahtuma', *maht* : *mahu*, *maht* : *mahi* 'aeg, (ajaline) võimalus', *mahtima* 'mahti olema või saama, jõudma; maldama, läbema', sm *mahtaa* 'võida, saada; suuta' ~ er *maštoms*, mo *maštoms* 'suutma, jõudma, võima, saama' < lms-vlg **mašta-*; ee *täht* : *tähe*, sm *tähti* ~ er *iešte*, mo *täštä* 'täht, märk' < lms-pm **täštä*; ee *vaher* : *vahtra*, sm *vaahtera* ~ er *ukštor*, mo *uštär* id. < lms-vlg **wa(k)štar* (Keresztes 1986: 37, 85, 167, 175). Valeri Veršinini on mordva sõnaperet, kuhu kuuluvad er *koštams* jt, võrrelnud mari verbidega *koukкау* '(ära) kuivama, kokku kuivama, kuivetuma, otsa jääma, närvetuma, kärbuma' ja *koumauu* '(ära) kuivatama, kuivetuks, kõhnaks tegema' (Veršinini 2005: 168, 171), kuid need kuuluvad sõnaperre, kus on nt md *koške* 'kuiv; kõhn, kõhetu, kuivetu', sm *koski*, ee *kosk* 'juga' < lms-pm < **koške* (vt ka MW 2: 890–291; Keresztes 1986: 66).

Eeltoodut meeles pidades pole välistatud arengukulg, et sm *kuihtua*, krj *kuihtuo* on vanemasse sõnavarakihiti kuuluva verbitüve *kuhtu-* ja sellega häälikuliselt ja semantiliselt lähedase verbi sm *kujua*, krj *kujuo* kontaminatsioon.

Aavik soovitas kümmekond aastat hiljem *kuhtuma* kõrval eesti keeles kasutusele võtta soomepärase *kuihtuma* 'närtsima, kuivama (rohi, lilled)', eirates teadlikult tõsi-asja, et ei eesti kirja- ega põhjaeesti murdekeeles diftong, aga ka pikk vokaal pole *h* ees võimalik. Selle sõna leiab August Voldemar Kõrvi „Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastikust” (1939: 118), kuhu Aavik oli lisanud muidki uusi ettepanekuid. Aavik oli eesti keelde verbi *kuihtuma* koos hulga teiste soome sõnadega pakkunud juba 1932. aastal Eesti Kirjanduses ilmunud artiklis, öeldes selgituseks järgmist:

Omal ajal, veel aasta 15 eest sellast soome keelest laenamist ja seesuguseid laensõnu peeti ebakohaseks eesti keelele. Selles avaldus teatav arusaamise puudus ja kitsarinnalisus. [...] Kuigi pikk vokaal ja diftong *h* ees on võõras eesti foneetikalle, tuleks

seda siiski sallida mõnes soome laensõnas (nagu näit. sõnas *haihtuma*), mis ilma selleta kaotaksid oma ilmekust ja mõistele-vastavust. (Aavik 1932: 602, 605)

Samasuguse häälikuehitusega on Aaviku pakutud fennismid *kuihtuma* ja juba nimetatud *haihtuma* 'lenduma, ära aurama; õhku laiali hajuma' kõrval *haihtutuma* 'ära õhkuma panema ehk laskma', *kiihke* 'äge, vehementne', *kiihtuma* 'ägestuma, ägedaks saama', *kiihtumus* 'ägedaksminek', *laihtuma* 'lahjaks jääma', *tuuhe* 'lopsakas-tihe (põõsas, puulatv, juuksed)', *viihtuma* e *viihtima* 'kusagil häämeelega viibima, end mõnusana, kodusena tundma' ja Villem Grünthal-Ridalalt lisaks *vaihtuma* (vaeh-tuma) 'vahetuma'. Neist üksnes *haihtuma* – esimesi seda tüüpi fennisme (vt Aavik 1919) – on pääsenud eesti üldkeele sõnaraamatutesse (EÕS, EKSS). Johannes Volde-mar Veski suhtus seesugustesse fennismidesse väga eitavalt, põhjendades oma seisukohta sõnade häälikulise struktuuri mittevastavusega eesti keele häälikusüsteemile, öeldes muu hulgas järgmist:

Sellepärast tulevad Soomest laenatud sõnad kõige pealt Eesti keele maitse kohasteks ümber luua; muidu ei saa nad meie kirjakeeles ühemeelse vastuvõtte ega pika püsi üle rõõmutseada. [...] Võõramaigulised Soome laensõnad tulevad kas tarvitamata jätta või meie keele maitse ning alusnõuete kohasteks ümber muuta, s. o. segaduste ärahoidmise otstarbel meiekeelsete tüvedega kujuliselt kui ka sisuliselt kokkukõlasse seada. (Veski 1913: 112)

Jääb üle üksnes nentida, et Veski ennustus on täide läinud.

Ent siiski, verbi *kuihtuma* näikse viljeldavat eesti luulekeeles. *kuihtuma* on kaasatud Eda Volli (1997) koostatud luulekeele sõnastikus, mille saatesõnas on Ingvar Luhaäär selgitanud, et „valikukriteeriumiks on olnud nii sõna kõlaline kui mõisteline ilu”. *kuihtuma*-loole lisagu värvi Google'i abil leitud read Iwan Golli (Isaak Lang) luuletusest „Hiiobi öst” Aadu Hurda aavikismidega ohtralt pikitud tõlkes: „Mu kätele tilgub päikse õli / See põletab mu mädanevaid haavu / Paneb nad purpurselt kuihtuma” (Goll 1991: 1647).

LÜHENDID

ee = eesti keel; **er** = ersa keel; **krj** = karjala keel; **krjA** = aunusekarjala keel; **krjT** = tverikarjala keel; **lms-pm** = läänemeresoomes-permi algkeel; **lms-vlg** = läänemeresoomes-volga algkeel; **md** = mordva keeled; **mo** = mokša keel; **mrd** = murdesõna; **sm** = soome keel.

VEEBIVARAD

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ems>

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ety>

SMS = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>

Sõnaveeb = EKI ühendsõnastik 2023. <https://sonaveeb.ee/>

KIRJANDUS

- Aavik, Johannes 1919.** Uute sõnade sõnastik. Sisaldab üle 2000 uue ja haruldase sõna ühes tuletuslõppude tabeliga. (Keelelise uuenduse kirjastik 22.) Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1921.** Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Sisaldab üle 4000 uuema ja vähem tuntud ning haruldase sõna. Teine parandet ja suuresti täiendat trykk. Tallinn: A. Keisermanni kirjastus.
- Aavik, Johannes 1932.** Uusi soome laensõnu. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 601–610.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch.** Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.
- EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français.** Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- ERV 1993 = Эрзянско-русский словарь. Эрзянь-рузонь валкс.** Москва: Русский язык, Дигора.
- EÕS I = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. Kd I, A–M. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk.** (Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna toimetused 5.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1925.
- Goll, Iwan 1991.** Hiiobi öst. – Looming, nr 12, lk 1647–1649.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3. tr. (Otavan korkeakoulukirjasto.) Helsinki: Otava.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WSOY.
- Kaalep, Heiki-Jaan; Muischnek, Kadri 2002.** Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Keresztes, László 1986.** Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. II kd: Etymologisches Belegmaterial. (Studia Uralo-Altaica 26.) Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.
- Kõrv, A[ugust] V[oldemar] 1939.** Uute ja vähemtuntud sõnade sõnastik. Oma sõnad kontrollitud ning uusi lisanud Joh. Aavik. Tallinn: Ilo.
- Makarov 1990 = Г[ригорий] Н[иколаевич] Макаров, Словарь карельского языка (ливвиковский диалект).** Петрозаводск: Карелия.
- MRS 1949 = Степан Григорьевич Потапкин, Андрей Константинович Имяреков, Мокшанско-русский словарь.** Москва: Издательство иностранных и национальных словарей.
- MW 2 = H. Paasonens mordwinisches Wörterbuch. II kd, K–M. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla.** (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 23:2. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 59.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1992.
- Punžina 1994 = А[лександр] В[асильевна] Пунжина, Словарь карельского языка (тверские говоры).** Петрозаводск: Карелия.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. (Maarjamaa taskuraamat 19.) Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- SKES = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, Suomen kielen etymologinen sanakirja. Kd 1–7.** (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1974–1981.

- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Kd 1–3. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Peatoim Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Veršin** 2005 = Валерий Иванович Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Т. II: Кеветие–мекнемс. Йошкар-Ола: МарНИИЯЛИ.
- Veski, J[ohannes] V[oldemar] 1913.** Eesti kirjakeele edasiarendamise-teekest. – Voog. Kd I: Kirjatööde kogu. (Eestimaa Rahvahariduse-Seltsi Kirjanduse-haruseltsi toimetused 15.) Toim Eduard Hubel, Hugo Raudsepp, J. V. Veski. Tallinn: Teadus, lk 99–120.
- Voll, Eda 1997.** Eesti luulekeele sõnastik. Kaunim osa emakeelest. Tallinn: Eesti Luuleliit.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba (sünd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige,
phorest45@gmail.com

kuhtuma and kuihtuma

Keywords: linguistics, etymology, history of vocabulary, Estonian

In the early decades of the 20th century, Johannes Aavik proposed enriching the vocabulary of the Estonian literary language by incorporating both the southern Estonian dialect-derived *kuhtuma* ‘to become weak or feeble, to tire; to fade away, to wane; to extinguish; to wither, to wilt; to pale, to grow pale’, as well as the Finnish borrowing *kuihtuma* ‘to wilt, to dry up (plants, flowers)’. The article briefly touches on how these words have since fared and then delves into their possible origins. The verb *kuhtuma* lacks a satisfactory etymology so far: the explanation that the verb is irregularly derived from the word *kuiv* ‘dry’ is not convincing. The article suggests that the verb *kuhtuma* has a phonetically and semantically suitable etymological counterpart in the Mordvinic root **koštV-*, which is associated with, for example, Erzya *koštams* ~ *kovštams*, Moksha *kožftams* ‘to dry, to harden (for a short while); to become (somewhat, partly) drier, to harden’, etc. There are examples in the Baltic-Finnic-Volga common vocabulary that credibly confirm the possibility of such phonetic correspondence. The article considers one possible evolution, where Finnish *kuihtua* (> Estonian *kuihtuma*) and Karelian *kuihtuo* ‘to wither, to dry up; to shrivel, to wizen’ are a contamination of the verbs **kuhtua* and Finnish *kujua*, Karelian *kujuo* ‘to ail, to be ill, to ache, to languish, to wither, to wilt’.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences,
phorest45@gmail.com